

De afbeeldingen in dit boekje komen uit de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam, tenzij anders aangegeven

naar een idee van Anneke Huijser

Hoger onderwijs voor meisjes *van invoering der HBS in 1863 tot* *in werking treden Mammoetwet in 1968*

Johan Rudolf Thorbecke hervormde het hoger onderwijs in Nederland. Hij stichtte in 1863 o.a. de Hogere Burgerschool, de HBS. Meestal wordt er niet bij verteld dat die in de praktijk alleen voor jongens toegankelijk was. Thorbecke had nooit gezegd dat hoger onderwijs alleen voor jongens bedoeld was, maar het ontstond in de praktijk door weerstand van politici, docenten en niet te vergeten hoofdonderwijzers van de lagere scholen die beslisten óf en naar welk schooltype de leerlingen doorstroomden. Daarbij werden ze ondersteund door geleerde maar kritische experts (zie kader hieronder).

Er waren in 1863 experimenten in het land waarbij meisjes tot de HBS werden toegelaten, zoals in Warffum, Winterswijk, Zaltbommel en Sappemeer: 9 meisjes in totaal. Dat werd wel meer; in het cursusjaar 1876-'77 zaten landelijk op HBS'en al 59 meisjes van in totaal 3929 leerlingen, ofwel 1,5%. Dat verbeterde tot 8% aan het eind van de 19^e eeuw. Meisjes dienden, om toegelaten te worden, toestemming van de minister van Binnenlandse Zaken te krijgen en die werd steeds individueel per meisje verleend. In 1906 werd het toestemming vragen aan de minister afgeschaft en dienden meisjes gewoon toegelaten te worden tot alle Rijks-HBS'en.

Tussen jongens en meisjes bestond, naar de opvatting van de meeste spraakmakende intellectuelen van die tijd, verschil in aanleg en bestemming. Gelijk en gelijktijdig onderwijs aan jongens en meisjes was dus ondoelmatig. De leerstof moest verschillend zijn, de meisjes mochten niet uitsluitend les krijgen van mannelijke docenten in de jaren waarin zij van kind vrouw werden, gemengde middelbare scholen deden de prestaties van beide groepen leerlingen zakken.

In de Gemeenteraad van Amsterdam werd over meisjes in het hoger onderwijs al sinds 1869 gedelibereerd, maar lang als ultra-liberalisme weggestemd.

De strijd werd ook buiten de raadszaal gevoerd in de vorm van een hevige penningstrijd. Het Algemeen Handelsblad fulmineerde in 1869 *“Over het algemeen houdt men niet van blauwkousen bij wie de natuurlijke bevalligheid, teederheid en losheid verdwenen zijn door bovenmatige verstandelijke ontwikkeling en vervangen door die afgemeten stroefheid welke zoo dikwerf het gevolg is van ernstige studie en wetenschappelijke arbeid.”* Maar als meisjes per se wilden studeren zouden ze niet naar aparte meisjesscholen moeten gaan, maar naar de reguliere HBS of het Gymnasium.

In 1887 werden, na een machtswoord van B&W, op de HBS Keizersgracht de eerste drie meisjes toegelaten. Op die school was in 1875 als lapmiddel reeds het fenomeen ‘toehoorderessen’ in het leven geroepen. Het Stedelijk Gymnasium (nu Barlaeus) ging in 1880 al vrijwillig voor meisjes open.

▼ Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) is niet alleen de man van de Grondwet van 1848, hij hervormde ook het onderwijs in Nederland door de instelling van burgerscholen, hogere burgerscholen en de polytechnische school Delft

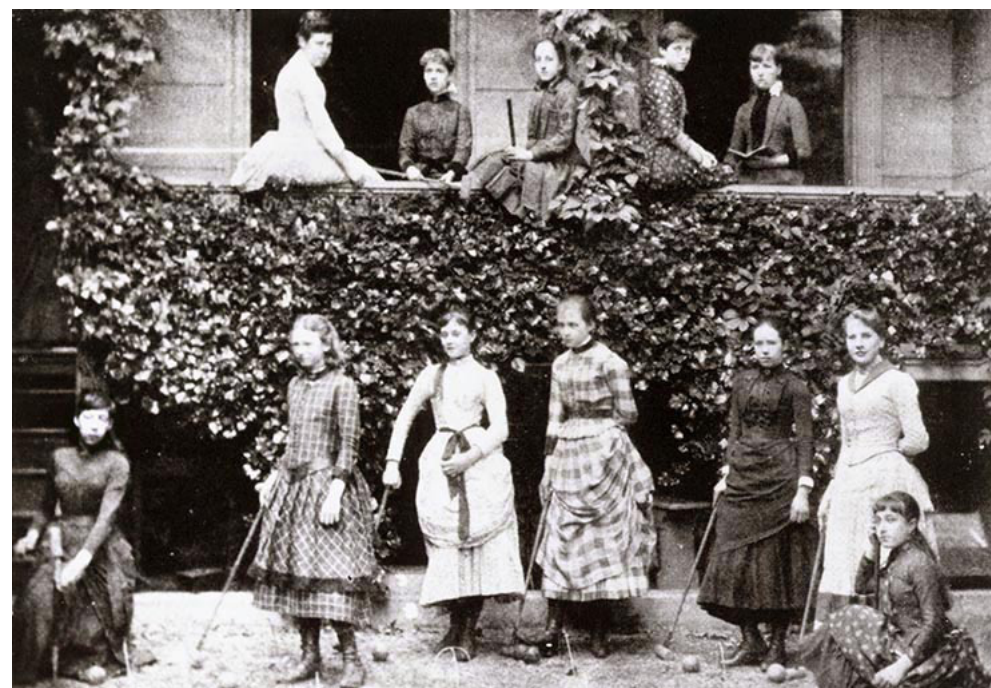

Behalve de Hogere Burgerschool had Thorbecke ook de Middelbare Meisjesschool (MMS) in het leven geroepen. Met het vakkenpakket is in de beginjaren flink geëxperimenteerd. In Amsterdam begon een MMS als een 3-jarige cursus voor meisjes die van de 4^e klassescholen (8 jarige opleiding) doorstroomden, op een moment dat ze ±14 jaar oud waren. Op de MMS kregen ze aanvankelijk de lesstof van de laatste drie jaren van de 5-jarige HBS. Het grote probleem was dat die opleiding alsnog geen toegang gaf

- ▲ *Op de Keizersgracht 264 werd in 1877 de eerste meisjes-HBS ondergebracht*
- ▶ *Gymnastiekles op een niet nader aangeduide MMS*

tot de universiteiten, hoogstens tot opleidingen voor maatschappelijk werk, kunsten en onderwijs, ongeveer wat vandaag HBO-opleidingen zijn.

Intussen was in 1872 in een tijdelijk onderkomen op het Singel 250 een speciale meisjes-HBS geopend, met 24 leerlingen (zie omslag). Als definitief onderkomen werd in 1877 op Keizersgracht 264 een door PW nieuw gebouwde school in gebruik genomen. Die telde in 1880 zowaar reeds 74 leerlingen. Pas in 1898 werd de vijfjarige cursus ingevoerd. Het gebouw was slecht gebouwd, tochtig en donker wat veel verzuim door verkoudheid veroorzaakte en de school mede impopulair maakte. In de 20-er jaren van de vorige eeuw nam het aantal leerlingen fors toe onder de bezielende leiding van een nieuwe directrice. De bibliotheek werd

noodgedwongen leslokaal en toen gymnastieklessen werden ingevoerd was dat binnen de school niet mogelijk. Krantenartikelen verhalen over een hele klas die les kreeg tijdens het wandelen over de grachten omdat er geen lokaal beschikbaar was. De meiden vonden dat overigens reuzegezellig. In 1930 verhuisde de school naar de Euterpestraat, nu Gerrit van der Veenstraat, een gebouw van de hand van PW-architect Nicolaas Lansdorp. Daar hield deze meisjesschool als MMS stand tot de Mammoetwet van 1968 van kracht werd. Daarna werd het een gemengde scholengemeenschap. In de Tweede Wereldoorlog werd deze school gevorderd door de bezetter en door de beruchte SD in gebruik genomen. Door een bombardement van 24 RAF-vliegtuigen leed het gebouw ernstige schade. Slachtoffers in het gebouw waren er nauwelijks, maar de schade aan de omringende huizen was enorm en daar vielen ook de meeste slachtoffers. Na de oorlog werd de school hersteld en kreeg ze een nieuw adres: Gerrit van der Veenstraat 99.

In 1925 werd op de Reijnier Vinkeleskade een Gemeentelijk Lyceum voor meisjes gebouwd. Tijdens de bouwperiode behield men zich met een tijdelijk verblijf in de Hondecoeterstraat. De vooruitstrevende eerste rector ambieerde voor haar meisjes niet alleen een gelijkwaardige opleiding maar door de keuze van het vakkenpakket zelfs beter opgeleide studentes af te leveren. Ze zette zich in voor goed onderwijs en een overwegend vrouwelijk docententeam. In 1969 fuseerde deze school met die in de Gerrit van der Veenstraat. In 1971 verdween de lyceumopleiding. Tegenwoordig zit hier het Joke Smitcollege voor volwassenenonderwijs.

- ▲ *Het Gemeentelijk Lyceum (1925) aan de Reijnier Vinkeleskade 62*
- ◀ *De zojuist opgeleverde meisjes-HBS (1930) in de Euterpestraat 85*

In de Vondelstraat 35 opende in 1915 de eerste Amsterdamse RK-HBS voor meisjes de deuren. De school, met vijfjarige cursus, was gesticht door de zusters Franciscanessen van Heijthuijsen. In 1925 was de villa te klein geworden en verhuisde de school naar een nieuw gebouw aan de Reijnier Vinkeleskade 53 (zie pag.8).

- ▲ *De RK-HBS voor meisjes (1915) in de Vondelstraat 35*
- ▶ *De Industrieschool voor de Vrouwelijke Jeugd (1881) op de Weteringschans 31*

Eind 19^e, begin 20^e eeuw bracht langzaam maar zeker verandering. Meisjes kregen toegang tot opleidingen die eerder niet bestonden, of die eerder voor hen gesloten waren. Voorbeelden zijn, behalve gymnasium, HBS en lyceum, de ULO, de kweekschool en de opleiding tot verpleegster. Dit leidde tot een grotere beroepsparticipatie. Iets wat nauwelijks tot 'hoger' onderwijs gerekend kan worden was de Industrieschool voor de Vrouwelijke Jeugd op de Weteringschans 31. Het initiatief kwam uit het Nut van 't Algemeen voort. De school was bedoeld voor meisjes uit middenstandsgezinnen maar in een

aparte afdeling werden ook dochters van handwerkers aangenomen. De school was in 1865 op de Herengracht 2 gestart, in 1867 verhuisde ze naar de Kerkstraat en in 1881 kon het gebouw van de foto op de vorige pagina betrokken worden. Het was van de hand van architect Dolf van Gendt. Er waren sinds 1880 ook huishoudscholen maar de Industrieschool bleef altijd hoger mikken en daarom wilden wij deze school toch noemen.

Hoger onderwijs in Amsterdam in de 20^e eeuw

Eind 19^e, begin 20^e eeuw werden alle openbare scholen toegankelijk voor meisjes. We zagen er al een paar voorbeelden van. Een opsomming:

Gymnasium

Het **Stedelijk Gymnasium** ontstond in 1846 uit de vroegere Latijn-

se school en was tot 1885 gevestigd op het Singel 451-457 waarna het naar een nieuw schoolgebouw op de Weteringschans 29 verhuisde, een ontwerp van vader en zoon Springer. Het is in de decennia daarna uitgebreid, gemoderniseerd en gerenoveerd, zodat tegenwoordig alles achter de statige voorgevel veranderd is. Meisjes kregen zoals gezegd sinds 1880 toegang tot deze school. In 1927 ging de school verder als **Barlaeusgymnasium**. De naamswijziging volgde in 1926 op de oprichting van een tweede stedelijk gymnasium, het Vossiusgymnasium.

- ▲ *De nieuwbouw voor het Stedelijk Gymnasium op de Weteringschans (1885)*
- ◀ *Het Stedelijk Gymnasium (1864) begon in het voormalige Aalmoezeniershuis op het Singel 451-457*

In 1926 besloot het Amsterdamse gemeentebestuur door de toenemende belangstelling voor gymnasiaal onderwijs een tweede openbaar gymnasium op te richten, het **Vossius Gymnasium**. Dat begon tijdelijk in de P.L.Takstraat maar verhuisde in 1933 naar een nieuwbouw in de Messchaertstraat 1, een gebouw van PW-architect Nicolaas Lansdorp in een late vorm van de Amsterdamse School. Het had als noviteit centrale verwarming, twee gymnastieklokalen met douches en een theater-achtige aula met een muurschildering en Griekse opschriften, gemaakt door de tekenaar, schilder en lithograaf Leo Visser (1880-1950). Het gebouw is literair beschreven in de roman *De avonden* van oud-leerling Gerard Reve.

- ▲ *De nieuwbouw voor het Vossius Gymnasium (1933) in de Messchaertstraat 1*
- *Het Geref. Gymnasium in een door Tjeerd Kuiper verbouwd woonhuis Keizersgracht 495 en vanaf 1931 Keizersgracht 418-424 van architect A.U.Ingwarsen*

Na de oprichting van de Vrije Universiteit (initiatief van Abraham Kuijper) moest er ook een **Gereformeerd Gymnasium** voor voorbereidend onderwijs komen. Het werd, na Zetten, het tweede Gymnasium voor de gereformeerden. Het startte in 1888 met 20 leerlingen in een gehuurd pand in de Kerkstraat. Een eigen schoolgebouw kwam snel daarna. Daartoe verbouwde Tjeerd Kuiper het woonhuis Keizersgracht 495 en in 1892 kon de school verhuizen. In 1929 verwierf de school aan de overkant op Keizersgracht 418-424 enkele percelen waar alles afgebroken werd en een nieuwe school met 17 lokalen ontstond die ruimte boden aan enige honderden jongens en meisjes. De rector van het gymnasium was J. Woltjer, naar wie later de school vernoemd zou worden. In de praktijk bleek hij eerst als Rector en later als President-curator, de stuwende kracht achter vrijwel elk initiatief. Tot 1917 heeft hij vanuit zijn christelijke levensovertuiging de school met grote toewijding gediend.

In 1895 werd door de katholieke orde der Jezuiten het RK-gymnasium opgericht met een schoolgebouw op de Herengracht, in de buurt van de Krijtberg. De paters beschouwden het als een Klein Seminarie dat zich vooral richtte op een priesteropleiding op een der Groot Seminaries in het land. Dit gymnasium was dus niet toegankelijk voor meisjes. In de loop der jaren wijzigde het karakter van de school naar een ‘normaal’ gymnasium. In 1909 kwam er een HBS-afdeling bij en verhuisde de school als Sint Ignatiuscollege naar een nieuwbouw op de Hobbemakade.

Wij stipten op pag.5 reeds de RK HBS voor meisjes aan die in 1914 in de Vondelstraat 35 van start ging. Eindelijk was er een opleiding voor katholieke meisjes beschikbaar. In 1925 verhuisde deze school naar de Reijnier Vinkeleskade 53 en werd daar een **RK-Lyceum** (foto onder). In 1950 werd de naam Fons Vitae Lyceum (Bron van Leven) en in 1968 werd dit een gemengde school.

In 1924 kreeg de **RK-Sint Piusschool** (GLO) aan de Prinsengracht een afdeling ULO speciaal voor meisjes erbij. Die verhuisde in 1928

naar het Valeriusplein 12. In 1935 promoveerde deze meisjes-ULO tot MMS maar werd in 1968 gesloten.

HBS met 5-jarige cursus

Zoals eerder verteld was de HBS op **Keizersgracht 177** in 1868 de eerste in Amsterdam. De tweede kreeg de stad in 1896 min of meer in de schoot geworden, omdat die in een geannexeerd deel van Nieuwer-Amstel stond. Ze stond aan een weg die nu **Roelof Hartstraat** heet. De derde HBS opende in 1904 op de **Mauritskade 58-59**. De vierde HBS opende in 1924 de deuren in de **P.L.Takstraat 33**, hoek Josef Israëlskade.

- ▲ *De eerste HBS met 5-jarige cursus in Amsterdam was deze school in het Coymanshuis door architect Jacob van Campen, Keizersgracht 177; om als school te kunnen dienen een verdieping op het oorspronkelijke huis gezet*
- ◀ *RK-Lyceum voor meisjes (1925) op de Reijnier Vinkeleskade 53*

Ook was er een christelijke HBS in de Moreelsestraat 21 (1910) en een katholieke HBS voor meisjes (1914) in de Vondelstraat. In 1928 kwam er ook een joodse HBS op de Herengracht 501. In 1938 werd daarvoor een nieuw gebouw opgericht in de Voormalige Stadstimmertuin 2.

- ◀ *De Joodse HBS in de Voormalige Stadstimmertuin 2 (1938)*
- ▶ *De HBS op de Mauritskade 58-59 (1904)*
- ▲ *De HBS in de P.L. Takstraat 34 (1924)*
- ▼ *De HBS aan de Roelof Hartstraat, oorspronkelijk door Nieuwer-Amstel daar gebouwd maar in 1896 geannexeerd door Amsterdam*

HBS met 3-jarige cursus

In Amsterdam werd een schooltype populair dat wel van iets hoger niveau was dan ULO maar dat niet toegang gaf tot universitair onderwijs: de HBS met 3-jarige cursus. Daarvan zijn er veel meer ontstaan dan die met 5-jarige cursussen.

- ▲ *De Eerste-3 begon op de Weteringschans 161*
- ▼ *Het schoolgebouw Mauritskade 23 heeft diverse scholen gehuisvest: Vierde-3 tot 1918, daarna de Zesde-3*
- ▶ *De Tweede-3 stond in de Marnixstraat 317*
- ▶▶ *De Derde-3 deelde Raamplein 1 met de Hogere Handelsschool*

In 1876 opende de Eerste HBS met 3-jarige cursus (**Eerste-3**) de rij op de Weteringschans 161 vanwaar ze in 1918 verhuisde naar de Van Ostadestraat 101.

De **Tweede-3** verrees in 1883 in de Marnixstraat 317 en de

Derde-3 in 1901 op het Raamplein 1, later de Hogere Handelsschool.

De **Vierde-3** begon in 1892 op Mauritskade 23 maar verhuisde in 1918 naar de Weteringschans. De **Vijfde-3** startte in 1916 in de Zocherstraat 23. Na opheffing van de Tweede-3 in de Marnixstraat werd dit de Tweede-3.

De **Zesde-3** nam in 1918 de lokalen van de Vierde-3 op Mauritskade 23 over en de **Zevende-3** startte in 1920 op de Da Costastraat 36.

Speciaal voor meisjes was vanaf 1872 de HBS met 3-jarige cursus op Singel 250, die in 1877 verhuisde naar Keizersgracht 264 en in 1930 naar de Euterpestraat 85. Deze school was niet te vergelijken

◀ De Zevende-3 kreeg in 1920 plek in een schoolgebouw in de Da Costastraat 36

◀ Het leraren-corps van de meisjes-HBS, staand voor de nieuwbouw in de Euterpestraat (1930)

met de overige 3-jarige HBS'en. Die kregen als lesstof de eerste drie jaren van de 5-jarige cursussen, maar de meisjes die van de betere scholen der vierde-klasse doorstroomden, kregen juist de laatste drie jaar van de 5-jarige cursus. Dat was de reden dat deze school in 1952 promoveerde tot MMS. In de Tweede Wereldoorlog werd de school gevorderd door de bezetter en door de SD in gebruik genomen. Door een RAF-bombardement leed het gebouw ernstige schade die na de oorlog hersteld werd. In 1968 t.g.v. de Mammoetwet kreeg deze school de naam Gerrit van der Veenschool en bij die gelegenheid werden voortaan ook jongens toegelaten.

▲ De achterzijde aan het Vondelpark van de Vijfde-3 in de Zocherstraat (1916)

Lyceum

Als eerste in Den Haag werd in 1909 een nieuw schooltype gelanceerd, het lyceum. Het eerste in Amsterdam was het **Amsterdams Lyceum** op het Valeriusplein, aan de achterzijde grenzend aan het Noorder Amstelkanaal. Het door Baanders & Baanders ontworpen gebouw moest de poort van de stad worden naar Berlages Plan Zuid. Dit lyceum was tegelijk met het bouwbegin in 1917 in een tijdelijke locatie in de De Laressestraat van start gegaan. De bouwstijl is sterk beïnvloed door het Rationalisme van Berlage maar de kunstwerken en inrichting doen ook sterk aan de verstrakte Amsterdamse School denken. De eerste rector Christiaan Pieter Gunning, de zoon van de stichter van het Haagse lyceum, heeft tot 1952 een sterk stempel op het functioneren van de school gedrukt. Hij zag de school als een familie waarin hij de rol van vader vervulde. De opzet van de

eerste lycea was een combinatie van Gymnasium en HBS die een gezamenlijke onderbouw hadden. Zo hoefde de keuze voor het vervolgonderwijs pas later gemaakt te worden. Deze schoolvorm werd pas in 1963 gelegaliseerd door de Wet op het Voortgezet Onderwijs. Deze schoolvorm leende zich uitstekend voor bijzondere scholen, zowel confessionele als het Gemeentelijk Lyceum voor meisjes (pag.5), het RK-lyceum voor meisjes (pag.8) en heel veel lycea die op het Montessori-systeem gebaseerd waren, met als eerste vestiging in 1930 het **MLA** in de Pieter de Hoochstraat 59. Door de Mammoetwet zijn veel scholen na 1968 gewijzigd in een lyceum.

- ▲ *Montessori-lyceum (1930) in de Pieter de Hooghstraat 59*
- ◀ *Amsterdams Lyceum (1920), het eerste lyceum in Amsterdam*

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

